

Aan

de Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten- Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG.

Datum	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Bijlage(n)
4-12-2002		BEB/HIB 02061224	1

Onderwerp

Onderhandelingen in de Wereldhandelsorganisatie (WTO)

Hierbij bied ik U een notitie aan over de ontwikkelingen op het terrein van de onderhandelingen in WTO-kader ten gevolge op de Verklaring van de 4^e Ministeriële Conferentie van de WTO die in november 2001 werd gehouden in Doha alsmede over de Nederlandse inzet terzake.

Met deze brief wil ik U op de hoogte brengen van de voortgang in de Doha-ronde, de Nederlandse appreciatie daarvan en de Nederlandse inzet in de komende tijd. Deze brief hangt nauw samen met twee andere brieven die Uw Kamer dezer dagen toegaan, te weten de brief over het actieprogramma dat voortvloeit uit de Top van Johannesburg over Duurzame Ontwikkeling en de notitie Beleidscoherentie Landbouw-Ontwikkelings-samenwerking.

Gaarne zal ik met Uw Kamer de inhoud van deze brief bespreken. Uiteraard zal ik U de komende tijd op de hoogte houden van verdere ontwikkeling ter zake.

De Staatssecretaris van Economische Zaken

w.g.

mr. drs. J.G. Wijn

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 30

Doorkiesnummer
(070) 379 6200

Telefax
(070) 379 6200

Hoofdkantoor
Bezuidenhoutseweg 30
Postbus 20101
2500 EC 's-Gravenhage

Telefoon (070) 379 89 11
Telefax (070) 347 40 81
Email ezpost@minez.nl
Website www.minez.nl

Behandeld door
Van Rijssen

Verzoeken bij beantwoording van deze brief ons kenmerk te vermelden

WTO-onderhandelingen

Inleiding

De WTO-ronde werd een jaar geleden gelanceerd te Doha. Het werd, zo'n acht jaar na afsluiting van de vorige ronde, ook tijd dat het multilaterale handelsstelsel een nieuwe impuls zou krijgen. Dat er zou worden onderhandeld over landbouw en diensten was eerder afgesproken. Deze onderhandelingen zouden, zonder een breder kader, naar verwachting een moeizamer verloop kennen. Daarnaast heeft de wereld niet stil gestaan. De internationale conferenties in Monterrey en Johannesburg hebben het belang van het welslagen van de WTO-onderhandelingen (Doha Development Agenda) onderstreept. In beide conferenties is uiteraard -vanuit het perspectief van financiering van ontwikkeling en van duurzaamheid- aandacht geschonken aan aspecten die daarop direct betrekking hebben. In Doha is besloten dat nieuwe thema's aan behandeling toe zijn en dat bestaande regels verfijning en eventueel aanscherping behoeven.

De agenda van deze ronde is ambitieus en evenwichtig. Het gaat om verdere liberalisering van het internationale verkeer van industriegoederen, diensten en landbouwproducten. Daarnaast wordt gestreefd naar versterking en uitbreiding van de internationale handelsrechtsorde door verfijning van regels en erkenning van de rol van milieubelangen, investeringen en mededinging in het handelsstelsel. De bijdrage die handel aan ontwikkeling kan leveren is een centraal thema. Het is dan ook volkomen terecht dat de Wereldtop inzake duurzame ontwikkeling onlangs concludeerde tot steun voor de Doha-agenda en opriep tot tenuitvoerlegging daarvan.

Toch is er ook kritiek op de WTO. Deze valt in twee vormen te onderscheiden. De WTO zou zich al te zeer beperken tot economische vraagstukken en voorbij gaan aan belangrijke thema's als milieu, de sociale dimensie van ontwikkeling en mensenrechten in het algemeen. Anderzijds zou de WTO haar kerntaak op economisch terrein onvoldoende waarmaken omdat liberalisering en multilaterale discipline niet over een breed front zijn doorgevoerd, waarbij vooral belangen van ontwikkelingslanden – landbouw, textiel en kleding – achterop zijn geraakt. Voor deze laatste vorm van kritiek ben ik gevoeliger dan voor de eerstgenoemde, zeker op kortere termijn. Natuurlijk dienen de activiteiten van organisaties die sociale of milieudoelstellingen behartigen elkaar niet te ondergraven en zoveel mogelijk te ondersteunen. De belangrijkste bijdrage die de WTO kan leveren aan duurzame ontwikkeling ligt echter op economisch terrein, ook omdat met handelsafspraken vaak moeilijk vat kan worden gekregen op problemen op ander terrein. De WTO moet laten zien dat vrijhandel en multilaterale afspraken alle -nu 144- leden dienen.

De wereldeconomie staat er nu minder goed voor dan toen de ronde werd gelanceerd. Groeivoorzichten zijn neerwaarts bijgesteld. Investerings- en handelsstromen staan onder druk. Er heerst onzekerheid op financiële markten, wat ook opkomende economieën raakt. Er speelt een aantal handelsconflicten. Tegen deze achtergrond is de rol van de WTO tweeledig. Enerzijds dienen handelsspanningen te worden beheerst en dient een 'sauve-qui-peut' te worden voorkomen. Anderzijds dient een succesvolle ronde bij te dragen tot het fundament van beoogd herstel.

De actieve rol die de EU speelt in de onderhandelingen juich ik toe. Zij heeft, als enige, op alle onderhandelingsterreinen een schriftelijke bijdrage geleverd. Op het terrein van landbouw is spoedig een voorstel verwachtbaar.

EU-commissaris Lamy en zijn medewerkers doen goed werk. Zij verdienen onze steun. Die zullen zij te zijner tijd waarschijnlijk goed kunnen gebruiken, wanneer gevoelige thema's als bij voorbeeld textiel en kleding of de landbouw binnen de EU weer indringend aan de orde komen. Ik ben echter wat minder overtuigd van de volledige inzet van de VS, waar het Congres veel oog heeft voor vooral behoud van eigen regelingen en regelgeving, van landen in Azië en Amerika die tegelijk bezig zijn met regionale afspraken en van sommige grote ontwikkelingslanden, bij wie behoud van eigen autonomie of eenzijdige aandacht voor één of twee punten het soms lijkt te winnen van de meer algemene winst die een succesvolle ronde kan opleveren. Er valt nog missiewerk te verrichten.

Overigens lijkt ontevredenheid over de werkwijze binnen de WTO na het fiasco van Seattle in 1999 intussen naar de achtergrond te zijn geschoven. Mijn voorganger gaf anderhalf jaar geleden al aan, dat de belangstelling onder ontwikkelingslanden voor institutionele hervormingen was geluwd (Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 25 074, nr. 39, blz.7). Voor een belangrijk deel is dit te danken aan het feit dat landen zich hebben georganiseerd en tot taakverdelingen zijn gekomen. Zo zijn er, naast de al langer bestaande Cairns-groep van landbouwexporteurs, een Afrikaanse groep en een Arabische, komen groepen gelijkgezinden in diverse configuraties naar voren, en heeft bijvoorbeeld de groep van Afrikaanse, Caribische en Stille Oceaanlanden dit jaar een eigen secretariaat te Geneve gevestigd. Daarnaast spant het WTO-secretariaat zich in om alle delegaties, in het bijzonder de kleinere, op de hoogte te houden en zijn praktische afspraken gemaakt over zaken als het aantal vergaderingen dat gelijktijdig kan plaatsvinden. Tegen deze achtergrond heb ik geen bezwaar tegen informele ministeriële bijeenkomsten in kleiner verband zoals die af en toe worden belegd, laatstelijk te Sydney. Uiteraard blijft terugkoppeling over en transparantie van het proces van belang. Politieke betrokkenheid uit hoofdsteden kan ertoe bijdragen dat verrassingen worden voorkomen, wanneer bewindslieden tijdens WTO-conferenties worden geconfronteerd met de uitkomsten van Geneefs overleg. De representatieve samenstelling bij dit soort bijeenkomsten en overleg daaromheen, zoals de Europese Commissie voert met de daar niet aanwezige lidstaten, voorkomen een achterkamersfeer.

Naast deze interne transparantie blijft uiteraard ook de externe transparantie -t.o.v. de 'stakeholders' in de maatschappij- van groot belang. Ik zal mij daarvoor inzetten en ook zelf mijn steentje eraan bijdragen.

De komende maanden zal veel werk moeten worden verzet. De Doha-verklaring noemt eind dit jaar als termijn voor uitkomsten op een aantal terreinen (bijzondere en gedifferentieerde behandeling van ontwikkelingslanden, implementatie alsmede intellectuele eigendom en volksgezondheid). In september 2003 zal te Cancun de vijfde ministeriele WTO-conferentie worden gehouden, alwaar de stand van onderhandelingen zal worden beoordeeld en de toon voor het vervolg daarvan zal worden gezet. Het is van groot belang dat dan spijkers met koppen worden geslagen, ook gelet op de korte tijd die daarna rest voor voltooiing van de ronde. Dit geldt in het bijzonder voor nieuwe thema's als mededinging en investeringen, waarover daadwerkelijk pas na Cancun kan worden onderhandeld.

Nederland komt overigens mogelijk een bijzondere rol toe bij afsluiting van de lopende WTO-ronde. Deze is voorzien eind 2004 wanneer ons land het EU-voorzitterschap zal bekleden. Ik beschouw dit als een belangrijke uitdaging, die extra reliëf zal krijgen doordat de EU dan een groot aantal nieuwe lid-staten kan tellen.

Nederlandse inzet

Uitgaande van de vier pijlers opgenomen in de instructie voor de Ministeriële Conferentie in Doha en van de agenda van de Doha Development Agenda zie ik verschillende hoofddoelen:

1. De bevordering van duurzame ontwikkeling via de ronde zelf, door middel van verdere opening van markten voor landbouwproducten, diensten en industrie-goederen, alsmede versterking van het multilaterale handelsstelsel door verfijning van regels (geschillenbeslechting, dumping en subsidies) en afspraken over investeringen, mededinging, overheidsaanschaffingen en handelsprocedures. Wat betreft de WTO-regels moet in de onderhandelingen tevens aandacht worden gegeven aan de doelstelling van uitwerking en erkenning van de raakvlakken tussen de handelsregels en doelstellingen op andere terreinen, zoals bijvoorbeeld milieubescherming en volksgezondheid;
2. bevordering van Nederlandse economische belangen. Exportkansen en de distributiefunctie van ons land zijn hierbij belangrijk. Wij dienen echter ook volop te profiteren van de prikkel die open markten geven tot vergroting van concurrentiekracht (Lissabon), innovatie en verruiming van consumentenkeus. De bijdrage die internationale bedrijven in Nederland kunnen leveren dient evenmin uit het oog te worden verloren. Ik heb de Erasmus Universiteit en het LEI gevraagd de gevolgen van liberalisering kwantitatief in kaart te brengen. De banden met het bedrijfsleven

- zullen dit jaar worden aangehaald o.a. door middel van een interactief elektronisch netwerk;
3. bevordering van betrokkenheid bij de wereldhandel. Ik stel vast dat maatschappelijke belangstelling voor de handelspolitiek de laatste jaren is toegenomen. Ik speel daar graag op in. In de eerste plaats uiteraard door rapportage aan en overleg met uw Kamer. Zo zal ik komend voorjaar rapporteren over de stand van zaken bij de drie liberaliseringsonderwerpen landbouw, diensten en industriegoederen omdat dan een belangrijk onderhandelingsmoment is voorzien. De instructie voor de bijeenkomst te Cancun zal u ook toegaan. Daarnaast ben ik van plan regelmatig met maatschappelijke organisaties van gedachten te wisselen. Betrokkenheid is echter niet alleen een binnenlands thema. Internationaal is het probleem eerder te weinig dan te veel globalisering. De laatste keer dat globalisering moedwillig werd teruggedrongen – in de jaren dertig – liep het niet goed af voor de wereldeconomie. De laatste vijftig jaar daarentegen ging internationale liberalisering hand in hand met economische opbloei. Nu willen ontwikkelingslanden juist meer profijt van wereldmarkten. Hieraan moeten wij tegemoet komen. Maar ook de VS moeten worden aangemoedigd de beginselen van vrije markten internationaal in praktijk te blijven brengen.
  4. Verdere integratie van ontwikkelingslanden in het wereldhandelsstelsel. Dit dient te worden begrepen in het kader van armoedebestrijding en de versterking van de internationale rechtsorde. Ik merk daarbij op dat belangen van ontwikkelingslanden dikwijls parallel lopen aan het eigen Nederlandse belang.

Hoewel onze inzet in de WTO consistent moet zijn met de uitkomsten van de top van Johannesburg, kan de WTO niet op alle punten de bevordering van duurzame ontwikkeling aanpakken. Andere internationale fora hebben immers een duidelijke rol op bijvoorbeeld sociaal, financieel, milieu en agrarisch/visserijterrein. De samenwerking daarmee is dan ook van groot belang.

Ook het bedrijfsleven komt een belangrijke rol toe in het bewerkstelligen van duurzame ontwikkeling. Verantwoord ondernemen staat hoog op de agenda van menig internationaal opererend bedrijf. De overheid komt hier een stimulerende rol toe. Ik zal uw Kamer regelmatig inlichten over voortgang in mijn streven naar versterking van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Nog dit jaar zal worden gerapporteerd over de werkzaamheden van het nationaal contactpunt onder de OESO-richtlijnen inzake multinationale ondernemingen. Volgend jaar zal ik ingaan op zaken als oprichting van een kenniscentrum voor maatschappelijk verantwoord ondernemen, verantwoord inkopen en aanbesteden en uitbreiding van de jaarverslaglegging met duurzaamheidsaspecten, die voor een deel ook onder verantwoordelijkheid van verschillende departementen vallen. Ook de partnerschappen van het bedrijfsleven, waartoe o.a. WSSD-afspraken aanleiding geven, zullen aan de orde komen. Daarnaast kan het ontwikkelingsgerelateerde investerings- en handelsbevorderende instrumentarium een rol spelen. Ik verwijs in dit

verband naar de brief die de Kamer dezer dagen toegaat over de 'follow-up' van de top van Johannesburg.

Bedreigingen voor het succes van de WTO-onderhandelingen

Op dit moment zie ik als belangrijkste bedreigingen voor het succes van de lopende WTO-ronde: landbouw; en onvoldoende politieke inzet voor multilaterale oplossingen. Aan het eind van dit hoofdstuk ga ik nog kort in op een risico op wat langere termijn: mogelijk gebrek aan internationaal draagvlak voor de WTO bij een onderhandelingsresultaat dat, hoewel geaccordeerd, toch in brede kring als onvoldoende bevredigend wordt ervaren.

Om met het tweede risico voor de lopende ronde te beginnen: in Azië en Amerika krijgt het perspectief op regionale vrijhandelsovereenkomsten aandacht. Japan kondigde in oktober een beleid af, gericht op dergelijke afspraken, onder verwijzing naar de logheid van WTO-besprekingen. ASEAN en China gaan onderhandelingen aan. Noord- en Zuid-Amerika praten over een Free Trade Area of the America's. Nu zal het met dit laatste in praktijk niet zo'n vaart lopen, doch het is wel een teken dat men zich niet louter verlaat op wat via de WTO zou kunnen worden bereikt. Het is ook niet aan de EU om anderen te verwijten dat zij buiten de WTO om tot zaken trachten te komen. Per slot van rekening zijn er maar negen landen over waarmee de EU uitsluitend op basis van WTO-afspraken handelsbetrekkingen onderhoudt. Ik maak mij wel zorgen over het risico dat onderhandelingscapaciteit en politieke inzet onvoldoende gericht zullen zijn op het multilaterale proces om daarvan een succes te maken. Ik ben erop tegen dat de wereldhandel nog meer zal worden bepaald door een mozaïek van 'à la carte'-afspraken en procedures tussen groepen van landen. Algemene regels bieden meer zekerheid en stabiliteit en betere waarborgen voor de positie van kleinere handelslanden. In EU-verband en in contacten daarbuiten zal ik mij daarom sterk maken voor de multilaterale aanpak.

Wat de landbouw betreft: deze sector maakt een betrekkelijk gering deel uit van de wereldhandel (bijvoorbeeld zo'n 5% van de totale export van de EU). Toch geldt de landbouw als toetssteen op handelsgebied, enerzijds omdat overheden daarbij meer dan bij menig andere sector een rechtstreekse rol spelen en, anderzijds, omdat liberalisering in deze sector juist veel ontwikkelingslanden exportkansen biedt. Een aantal landen is bereid de ronde te laten stranden indien de voortgang bij landbouw gebrekkig is; anderen zullen de conclusie trekken dat terughoudendheid op ander gebied geboden is.

Handelsconflicten en protectionisme zullen het resultaat van een magere uitkomst zijn. De uitbreidingsdiscussie binnen de EU heeft duidelijk gemaakt hoe taai het verzet tegen hervorming van landbouwbeleid is. Juist daarom zal ik mij de komende tijd inzetten voor voldoende flexibiliteit op dit terrein om in WTO-verband met partners tot zaken te komen.

Afspraken aan het einde van de Doha Development Ronde zullen ook recht moeten doen aan een aantal wensen van ontwikkelingslanden. Als ontwikkelingslanden en met name de minst ontwikkelde landen uiteindelijk instemmen met het resultaat zonder dat aan hun op zich gerechtvaardigde wensen voldoende tegemoet is gekomen kan zowel het internationale als het maatschappelijk draagvlak afnemen voor het werk in de WTO. Dit betreft met name de punten van bijzondere en gedifferentieerde behandeling, implementatie en evenwicht in de regels.

Hier is overigens ook voor ontwikkelingslanden zelf een belangrijke rol weggelegd. Het systeem van zelfdefiniëring van “ontwikkelingslanden” en het gebrek aan onderscheid tussen de verschillende groepen ontwikkelingslanden doet geen recht aan de verlangens van bepaalde groepen ontwikkelingslanden.

De ontwikkelingsagenda

De WTO-ronde heeft nadrukkelijk tot doel de positie van ontwikkelingslanden te versterken. Waar valt voor ontwikkelingslanden winst te behalen en langs welke weg?

Volgens schattingen van de Wereldbank zit 70% van het protectionisme van rijke landen jegens ontwikkelingslanden in de landbouwsector. Van de winst die ontwikkelingslanden kunnen boeken bij volledige handelsvrijmaking zit eveneens zo'n 70 % in de onderlinge handel. Ik merk verder op, dat de winst voor ontwikkelingslanden bij verdere vrijmaking van de handel niet gelijkelijk is verdeeld. Solidariteit en integratie van ontwikkelingslanden in de wereldhandel nopen tot verdere hervorming van landbouwbeleid, maar ook tot toenemende opening van de markten van ontwikkelingslanden. Dit laatste kan het best (a) op multilaterale basis gebeuren (b) door landen die daar aan toe zijn. Op multilaterale basis omdat liberalisering op meer beperkte schaal niet leidt tot maximaal voordeel. Zo zijn er aanwijzingen dat Mercosur weliswaar de onderlinge handel van de betrokken landen heeft gestimuleerd, doch ten koste van producten die daarbuiten goedkoper en beter worden gemaakt. De minder efficiënte Mercosur-producent heeft hier baat bij, maar het komt wel neer op een subsidie van vaak betrekkelijk arme consumenten aan betrekkelijk welvarende producenten. Niet alle landen lijken toe aan afschaffing van grensheffingen, bijvoorbeeld omdat dit veronderstelt dat er een stelsel tot inning van belastingen binnenslands bestaat. Dit is niet altijd het geval. Van de meer welvarende ontwikkelingslanden mag echter worden verlangd dat zij hun grenzen openen.

De vraag naar de weg waarlangs ontwikkelingslanden voordeel kunnen behalen levert een dilemma op. Enerzijds kan een beroep worden gedaan op de ontwikkelingsstatus en solidariteit om bijzondere behandeling in de vorm van eenzijdige toegang tot de markten van rijke landen te bepleiten. Anderzijds valt er waarschijnlijk meer winst te boeken door volop deel te nemen aan het onderhandelingsspel, wat echter geven en nemen impliceert. Eenzijdige maatregelen die ontwikkelingslanden hebben genomen op het terrein van

liberalisering en binding daarvan in WTO kader moeten in dat spel worden meegenomen. Technische assistentie en versterking van capaciteitsopbouw zijn nodig om hierbij tot goede afwegingen te komen. Daartoe zijn op basis van in Doha gedane toezeggingen initiatieven genomen, waaraan ons land bijdraagt.

De Europese Unie heeft in Johannesburg het belang van capaciteitsopbouw benadrukt als element van de 'positieve handelsagenda' van de Unie. Deze capaciteitsbouw moet ontwikkelingslanden in staat stellen om snel te voldoen aan de wereldmarkteisen op het gebied van milieu, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden.

Evenwichtige WTO-regels, rekening houdend met het ontwikkelingsniveau en de implementatiecapaciteit, leveren ook winst op. Op korte termijn speelt dit vooral bij de onderhandelingen over de implementatie van bestaande verdragen en de effectiviteit van het stelsel van bijzondere en gedifferentieerde behandeling. Een goede uitkomst daarvan bevordert de integratie van ontwikkelingslanden in het wereldhandelssysteem en leidt tot groter profijt daarvan.

De implementatievraagstukken en bijzondere en gedifferentieerde behandeling, waarover te Doha is afgesproken dat zij met voorrang zullen worden besproken, geven een analogo beeld te zien. Het is niet waarschijnlijk dat concessies van grote betekenis jegens alle ontwikkelingslanden zullen worden gedaan op eenzijdige basis, los van het onderhandelingsproces. De strategie van sommige ontwikkelingslanden lijkt daarom gericht op voorkoming van een – bescheiden – tussentijds resultaat, in de verwachting dat zij meer zullen kunnen bereiken tijdens de komende ministeriële conferentie, alwaar veel meer onderwerpen aan de orde komen die als hefboom kunnen dienen om de eigen desiderata kracht bij te zetten. Anderen lijken eerder genegen op kortere termijn genoeg te nemen met een half ei. In ieder geval zal de Nederlandse inzet gericht zijn op een zo genereus mogelijk aanbod eind dit jaar. Ik maak mij echter weinig illusies omtrent de mogelijkheden van de VS en, op sommige punten, de EU om buiten het onderhandelingskader spectaculaire toezeggingen te doen.

Een complicerende factor bij het doen van eenzijdige concessies jegens ontwikkelingslanden is, dat deze in praktijk toch moeilijk over één kam kunnen worden geschoren. Waar bereidheid bestaat tot maatregelen ten behoeve van de armste landen, zoals het 'Everything But Arms'-initiatief van de EU, kan deze worden gefrustreerd indien daarbij ook (veel) meer welvarende landen moeten worden betrokken.

Intussen heeft ministerieel overleg, zowel in WTO- als in EU-verband, in de week van 11 november bevestigd dat het wellicht mogelijk zal zijn om eind december tot overeenstemming op een aantal punten te komen. Het zou daarbij niet onwaarschijnlijk zijn dat tevens wordt afgesproken dat resterende punten in de aanloop naar de conferentie te Cancun verder aan de orde zullen komen.

Een aansprekend thema dat aparte behandeling behoeft en krijgt, is de verhouding van bescherming van intellectuele eigendom tot volksgezondheid, waarmee de implementatie van deze regels wordt genuanceerd naar ontwikkelingsniveau. Nu de ontwikkeling van medicijnen grotendeels zo is georganiseerd dat particuliere bedrijven de hoofdrol toekomt, is het ook onontbeerlijk dat deze de mogelijkheid krijgen via octrooi-bescherming een zeker rendement te behalen. Octrooibescherming berust echter op een evenwicht van maatschappelijke kosten en baten, dat niet voor elk land hetzelfde is. De in Doha aangenomen verklaring bevestigt dat ontwikkelingslanden gebruik kunnen maken van de zogenaamde dwanglicenties. Ontwikkelingslanden zonder eigen productie, doch met een ernstige situatie op het gebied van de volksgezondheid, zijn hierbij echter niet gebaat. Er wordt nu de laatste hand gelegd aan een systeem waarbij ook deze landen kunnen profiteren van de Doha-verklaring. We moeten gehoor geven aan de wensen van deze landen. Per slot van rekening heeft het tot in de jaren zeventig geduurd voordat alle lid-staten van de EU octrooibescherming toepasten in deze sector en is de farmaceutische sector nu nog veelal geen toonbeeld van vrije marktwerking (met prijs- en vergoedingsvoorschriften, commerciële toelatingsvereisten en wat dies meer zij). Kortom, er is een legitiem spanningsveld tussen volksgezondheid en octrooibescherming. Betrokken bedrijven nemen initiatieven om aan crisissituaties het hoofd te kunnen bieden. In WTO-verband wordt gezocht naar een weloverwogen opruiming van obstakels die mogelijkwijs schuilen in de bepalingen van het zogenoemde TRIPs-verdrag. Ik ondersteun dit streven.

Ministerieel overleg in de week van 11 november stemde redelijk optimistisch wat betreft de mogelijkheid van een regeling voor octrooibescherming in relatie tot landen zonder productiecapaciteit die te kampen hebben met een ernstige volksgezondheidssituatie. De politieke wil tot het bereiken van overeenstemming in december lijkt aanwezig. Toch moet een aantal, soms netelige, punten nog worden opgelost. Zo is, naast kwesties van juridische techniek, voorlopig niet duidelijk welke landen van de te bieden mogelijkheden gebruik zullen kunnen maken (OESO-landen niet, doch alle ontwikkelingslanden wel of slechts de armsten? of dienen landen zich als begunstigde aan te melden?). Ook dient nog duidelijk te worden vastgesteld of het alleen maar om malaria, tuberculose en aids gaat, of mogelijk ook om andere ziekten. Verder stuit betrokkenheid van de Wereld Gezondheidsorganisatie op enige weerstand van landen die vrezen dat dit een precedent zou kunnen zijn voor samenwerking tussen WTO en ILO op sociaal terrein. Ik vertrouw er echter op dat betrokkenen hun verantwoordelijkheid zullen nemen in deze belangrijke zaak.

Vrijmaking van de handel

Industrievoederen

Opeenvolgende onderhandelingsrondes hebben geleid tot forse afbraak van tarieven. Lag het gemiddelde invoertarief van ontwikkelde landen voor industriegoederen vijftig jaar geleden tegen de 50%, thans ligt dat gemiddelde tarief onder de 5%. Deze geleidelijke verlaging heeft bijgedragen tot aanzienlijke groei van het volume van de wereldhandel.

De betrekkelijk geringe hoogte van tarieven betekent niet dat de economische invloed ervan te verwaarlozen is. Wereldimporten van goederen belopen ruim €6000 miljard (exclusief intra-EU handel). Ook bij tarieven van, zeg, 4% wordt de handel derhalve belast met zo'n €250 miljard. Hier valt nog winst te boeken.

Daarenboven krijgt een aantal verschijnselen bij gemiddeld lage tarieven extra reliëf:

- a. overgebleven tariefpieken (stel boven de 10%) hebben een groter nadelig effect op de allocatie van productiefactoren bij een gemiddeld laag tarief dan bij een gelijkmatig hoger tarief het geval is;
- b. ruimte voor bescherming van toegevoegde waarde door middel van tariefescalatie is relatief groot (bij voorbeeld invoer van halffabrikaten tegen nulrecht, doch eindproducten belast met 8%, terwijl de toegevoegde waarde van het eindproduct t.o.v. het halffabrikaat 50% is; de verwerking tot eindproduct geniet dan een marge van 16%);
- c. zogenoemde 'nuisance' tarieven – 2% of lager – hebben op zich nauwelijks fiscaal nut wanneer rekening wordt gehouden met inningskosten, en bieden weinig directe bescherming, doch veroorzaken wel administratieve lasten en papieren rompslomp.

Naast verdere verlaging van tarieven in het algemeen verdienen deze drie punten specifieke aandacht. Daarbij geldt dat tariefpieken en tariefescalatie ook in het bijzonder spelen in sectoren die voor ontwikkelingslanden van belang zijn, zoals textiel en kleding, lederproducten en verwerkte landbouwproducten. Hier dient tegemoet te worden gekomen aan de gerechtvaardigde verlangens van ontwikkelingslanden.

Algemene verlaging van industrietarieven leidt ertoe, dat de preferentiële marge van landen die op de desbetreffende markt nulrecht genieten, afneemt. Dit geldt niet alleen de communautaire preferentie die lidstaten van de EU onderling genieten t.o.v. derde landen, doch ook preferentiële partners van de EU, waaronder veel ontwikkelingslanden die uit hoofde van overeenkomsten als die van Cotonou of op grond van autonome EU-maatregelen als het Algemeen Preferentieel Stelsel gunstige behandeling genieten. Een aantal ontwikkelingslanden verzet zich tegen verkleining van zijn preferentiële marge. Hieronder blijkt dat deze marge echter niet zaligmakend is en handhaving ervan geen goede reden is om af te zien van het streven naar handelsvrijmaking tussen alle WTO-partners, uiteraard rekening houdend met hun niveau van ontwikkeling.

Bijna alle landen genieten op de markt van de EU één of ander bijzonder invoerregime dat afwijkt van dat waartoe de EU in WTO-verband gehouden is. Er zijn thans slechts

tien landen met wie de handelsbetrekkingen van de EU louter door WTO-afspraken worden bepaald: Australië, Canada, China, Chinees Taipei, Hong Kong, Japan, de Republiek Korea, Nieuw Zeeland, Singapore en de VS. Deze tien landen vertegenwoordigen 45% van de invoer van de EU en 42% van de uitvoer. Daarentegen leveren Sub-Sahara Afrika en Zuid-Azië resp. 2,4 en 1,9 % (ongeveer wat Brazilië levert) van de invoer van de EU. Het zijn vooral andere Europese landen (27,5%) die profiteren van preferentiële toegang tot de EU. Dan volgen de meer welvarende ontwikkelingslanden: Latijnsamerikaanse landen leveren 5,3% van de EU-invoer; Maleisië, Thailand en Indonesië samen 4%. Bovendien slagen vooral minder ontwikkelde landen er niet voldoende in, gebruik te maken van de geboden preferenties: gebrekkige kennis, administratieve kosten en stringente oorsprongsregels leiden ertoe dat naar schatting slechts 30% van de goederen die voor preferenties in aanmerking komt die ook daadwerkelijk geniet. Hierbij dient ook te worden bedacht dat naar schatting 70% van de winst voor ontwikkelingslanden bij totale vrijmaking van de wereldhandel zal worden gegenereerd door vrije toegang tot de markten van andere ontwikkelingslanden.

De huidige lappendeken van preferentiële tariefregelingen is ondoelmatig en ondoorzichtig. Het zijn niet de landen die er het meest behoefte aan hebben die profiteren: de EU-invoer uit Sub-Sahara Afrika daalt relatief al decennialang en nog steeds gestaag (1995 3,4% van het totaal; 2000 2,4%). Ik zie betere kansen voor arme landen bij afspraken die op specifieke knelpunten zoals tariefpieken en tariefescalatie zijn toegesneden. Gelet op het feit dat het grootste deel van hun uitvoer tegen normale (i.t.t. preferentiële) tarieven wordt geïmporteerd zal de winst bij algemene verlaging van tarieven navenant zijn. Ik zie product- en productievoorschriften als een groter obstakel voor de uitvoer van arme landen dan tarieven en juich toe dat de EU haar hulpinspanning onder andere zal toespitsen op het omgaan met en voldoen aan dergelijke voorschriften. Wat Nederland betreft ware reeds bij de formulering en tenuitvoerlegging van zulke voorschriften rekening te houden met handelseffecten voor arme landen. Ook opening van de markten van – zeker de meer ontwikkelde – ontwikkelingslanden zal de bijdrage van handel aan ontwikkeling zeer ten goede komen. De EU zal, zeker als zij hiervan meeprofiteert, ook eigen concessies hiertegenover moeten stellen. De al ingediende voorstellen van de EU verhogen de kans op geslaagde onderhandelingen. Voor al aanvaarde liberalisering en binding daarvan in WTO-kader zal Europa concessies moeten doen, ook op ander terrein dan dat van industrie goederen. Tenslotte heb ik natuurlijk ook te zorgen voor verbeterde toegang voor onze bedrijven tot de genoemde tien markten waarvoor alleen WTO-afspraken gelden.

Op kortere termijn zal, uiterlijk mei volgend jaar, in de WTO-onderhandelingen een aanpak moeten zijn geformuleerd die recht doet aan bovenstaande overwegingen en aangeeft langs welke lijnen de miljardenlast die tarieven voor de handel betekenen dient te worden verlicht. Daarna zal deze in de periode tot eind 2004 in detail moeten worden uitgewerkt.

Landbouw

De landbouw maakte tijdens de laatste ronde voor het eerst, na decennialang een aparte status te hebben genoten, integraal deel uit van de onderhandelingen. Dit leidde tot een begin van afspraken over markttoegang, interne steun en exportsteun. Deze drie thema's staan ook in de lopende onderhandelingen centraal. Daarnaast streven de EU en een aantal andere landen naar behandeling van een aantal minder direct aan de handel gerelateerde onderwerpen. Deze zgn. 'non trade concerns' betreffen o.a. plattelandsontwikkeling, milieubescherming, dierenwelzijn, etikettering van productiewijzen en verheldering van het voorzorgsbeginsel. Hiertegen bestaat echter taai verzet van andere -vooral de meest competitieve exporterende- landen, gebaseerd op wantrouwen omtrent mogelijk protectionistische bedoelingen.

WTO-onderhandelingen waren en zijn een van de voornaamste drijfveren tot hervorming van huidig landbouwbeleid. De kosten van dat beleid voor de eigen consument en belastingbetaler blijken niet altijd een voldoende stimulans om over te gaan tot de gewenste hervormingen. Druk van benadeelde producenten elders en uitzicht op nieuwe markten is noodzakelijk om het hervormingsstreven aan te moedigen. De noodzaak tot hervorming van landbouwbeleid, niet alleen in de EU, is des te meer pregnant nu naar schatting 70% van protectionisme van rijke landen jegens ontwikkelingslanden betrekking heeft op de landbouwsector.

Het Nederlandse belang bij de landbouwsector is evident. Wij staan al jaren op een min of meer gedeelde tweede plaats onder de landbouwexporterende landen (na de VS, samen met Frankrijk en Canada). Een derde van deze Nederlandse export betreft primaire producten, een derde betreft veredeling en een derde handel en gerelateerde diensten. Onze financiële betrokkenheid bij het GLB en beleid dat gericht is op eerlijke kansen voor ontwikkelingslanden onderstrepen de noodzaak tot een stevige inbreng.

In maart 2003 dienen modaliteiten te worden vastgesteld voor daarna in te vullen gedetailleerde afspraken. De EU verkeert hierbij thans in een wat lastige positie. De uitbreidingsdiscussie heeft niet geleid tot verlaging van interne steun op korte termijn. Waar het markttoegang en exportsteun betreft is het nog de vraag waartoe de zogenoemde 'mid-term review' van het GLB op kortere termijn zal leiden voor belangrijke sectoren als granen, zuivel, vlees en suiker. De reikwijdte van de in maart verlangde globale toezeggingen zal hiervan mede afhankelijk zijn. Het is zeer ongewenst als de EU verlamd zou raken tot 2006, d.w.z. tot vaststelling van nieuwe financiële perspectieven. Daarop kan de wereld niet wachten.

Intussen dreigen de VS vrij spel te krijgen met vergaande voorstellen, waarvan het echter de vraag is of zijzelf die ook in praktijk kunnen brengen. Het Congres bedong een consultatieplicht inzake verruiming van markttoegang en de 'Farm Bill' voorziet in

aanzienlijke binnenlandse steun. Er is een sterke lobby in de VS voor behoud van bescherming in bijvoorbeeld voor ontwikkelingslanden belangrijke sectoren als citrus, suiker en katoen. Overigens heeft ook de EU zo haar gevoeligheden waar het gaat om suiker, rijst, bananen, katoen en tabak. Niettemin heeft zij reeds besloten om de invoer van deze producten uit de armste landen (op termijn) volledig te liberaliseren. Ik hoop dat andere ontwikkelde landen als de VS, Canada en Japan dit voorbeeld spoedig zullen volgen.

Binnen de groep van landbouwexporterende Cairns-landen bestaat uiteraard overeenstemming over de aanpak van Amerikaanse en Europese steun en bescherming, maar ook een onderscheid tussen meer radicale landen die bereid zouden kunnen zijn de ronde te laten stranden en gematigden die meer oog hebben voor geleidelijkheid en belangen buiten de landbouwsector. Tot nu toe is de EU echter, bij gebrek aan een doortimmerde eigen opstelling, niet in staat geweest standpunten van de VS door te prikken of te profiteren van nuances in de opstelling van de Cairns-groep.

Technisch liggen de onderhandelingen over de landbouw op koers. Voorstellen zullen begin volgend jaar zijn ingebracht en besproken en voor- en tegenstanders van diverse opties hebben reeds kleur bekend. Europees Commissaris Lamy heeft in Sydney aangegeven dat de EU snel een eigen voorstel op tafel zal leggen. Dat kan dan nog worden meegenomen in het overzichtspaper van de voorzitter van de landbouw-onderhandelingen. Dit is echter iets anders dan toenadering van standpunten en het sluiten van compromissen. Nederland ondersteunt het streven in maart tot globale overeenstemming te komen over de te volgen weg. Toch bestaat het risico dat in ieder geval meer behoudende EU-landen eerst tijdens de ministeriële conferentie in september het achterste van de tong op dit terrein zullen willen laten zien.

Het is duidelijk dat Nederland – samen met enkele anderen - binnen de EU een minderheidspositie inneemt waar het gaat om hervorming van landbouwbeleid. Het gewicht van ons land op dit terrein, zowel bij handel als bij productie, betekent echter dat wij invloed hebben en dat onze stem niet licht kan worden genegeerd. Wij dienen ons dan echter niet zelf te begeven buiten de perken van de Europese discussie. Wat betreft de drie WTO-thema's -exportsteun, markttoegang en binnenlandse steun- verwijs ik naar de Notitie Beleidscoherentie Ontwikkelingssamenwerking-Landbouw die de Tweede Kamer dezer dagen toegaat. Daarin worden deze punten nader uitgewerkt.– Wat het eerste punt betreft zal Nederland zich inzetten voor zo volledig mogelijke verwerkelijking van het in de Doha-verklaring geboden perspectief op uitfasering van alle vormen van exportsteun. Deze uitfasering zou haar beslag moeten hebben gekregen aan het einde van de looptijd van de nieuwe financiële perspectieven voor de EU dan wel eerder voorzover mogelijk.

Bij markttoegang dienen piektarieven en tariefescalatie extra te worden teruggedrongen en dient nadrukkelijk rekening te worden gehouden met exportpotentieel van ontwikkelingslanden. Bij beperking van binnenlandse steun verdienen sectoren die voor ontwikkelingslanden van belang zijn, zoals suiker, katoen, rijst en tabak, bijzondere aandacht. Voor dit soort producten moeten de ontwikkelde landen naar mijn opvatting extra reductieverplichtingen aanvaarden.

Meer in het algemeen dient aan ontwikkelingslanden wier agrarische markt niet gesloten is, flexibiliteit te worden geboden om hun landbouwsector tot ontwikkeling te brengen. Hierbij kan worden gedacht aan welomschreven mogelijkheden tot tijdelijke afscherming van hun markt tegen versturende importen, zeker als die exportsteun hebben genoten, en aan ruimte voor specifiek op bepaalde groepen gerichte binnenlandse steun.

Bijzondere vermelding verdient tenslotte de spanning tussen, enerzijds, het streven naar een hoog niveau van voedselveiligheid en consumentenvertrouwen alhier en, anderzijds, mogelijkheden van vooral ontwikkelingslanden om te voldoen aan immer strengere voorschriften. Hierbij zij bedacht dat een aantal van de meest in het oog springende gevallen waarin inbreuk werd gemaakt op veiligheid en vertrouwen, van louter Europese oorsprong was. In ieder geval dienen sanitaire en fytosanitaire maatregelen geen vorm van verkapt protectionisme te zijn, noch van afwenteling op derden van kosten die in Europa noodzakelijk zijn om Europese problemen op te lossen, en verdienen ontwikkelingslanden ondersteuning bij het omgaan met nieuwe maatregelen.

Diensten

Tijdens de vorige ronde werd in hoofdzaak een raamwerk overeengekomen voor liberalisering van het internationale dienstenverkeer. Toen werd afgesproken vanaf 2000 concrete invulling daarvan ter hand te nemen. Deze activiteit is inmiddels in de ronde opgenomen, ook omdat het daardoor geboden bredere speelveld betere kansen biedt op een voor alle spelers gunstige afspraken.

Te Doha werd overeengekomen dat per 30 juni 2002 initiële verzoeken aan WTO-partners zouden worden ingediend inzake markttoegang en nationale behandeling. De ontwerpverzoeken van de EU gingen uw Kamer eerder dit jaar ter vertrouwelijke kennisneming toe. Initiële aanbiedingen in reactie op verzoeken dienen per 31 maart 2003 te worden gedaan. Daartoe worden nu in EU-verband de van derde landen ontvangen verzoeken geanalyseerd. Eerste uitkomsten hiervan zullen naar verwachting medio januari 2003 het licht zien. Op basis daarvan zal het overleg starten tussen de Commissie en de Lidstaten over de inhoud van het eerste aanbod van de EU. Ik heb het voornemen hierop tijdig bij Uw Kamer terug te komen, voordat de EU dit aanbod op 31 maart indient.

Intussen hebben eenentwintig WTO-landen verzoeken gericht aan de EU en haar lidstaten. Naar verwachting zullen er meer volgen. Het lijkt mij niet goed strikt de hand te houden aan termijnen, zeker waar het ontwikkelingslanden betreft met beperkte menskracht en in eerste instantie onvolledige gegevens. Ook op dit terrein zullen bestaande middelen voor technische assistentie aan deze landen moeten worden ingezet.

Mijn voorlopige inschatting is dat de verzoeken van derden voor Nederland weinig ingrijpende gevolgen kunnen hebben, gelet op onze reeds liberale opstelling ten opzichte van buitenlandse dienstverleners.

De mogelijkheden voor tijdelijke aanwezigheid van buitenlandse natuurlijke personen in verband met dienstverlening (de zogenoemde 'mode 4') zullen naar mijn verwachting een belangrijke plaats innemen in de dienstenonderhandelingen. Veel ontwikkelingslanden menen dat zij bij uitstek op het gebied van tijdelijke aanwezigheid een comparatief voordeel hebben, dat zij ten volle willen benutten. Diverse ontwikkelingslanden hebben duidelijk gemaakt dat verruiming van mogelijkheden hiertoe voor hen een breekpunt voor het welslagen van de onderhandelingen vormt. Nederland zal bij de nadere uitwerking van zijn standpunten ook de belangen van ontwikkelingslanden meewegen. De ervaringen tot nog toe (Filipijnse verpleegsters, Zuidafrikaanse artsen) zullen hierbij worden betrokken.

Daarnaast kan ik mij voorstellen dat ook diensten die in meerdere landen vanuit de publieke sfeer worden geleverd nadere aandacht zullen krijgen. Voor mij staat hierbij voorop dat, zoals ook in het GATS-verdrag is neergelegd, elk land zelf bepaalt óf een dienst via de publieke sector dient te worden geleverd. Er wordt alleen onderhandeld over sectoren voorzover die reeds zijn opengesteld voor particuliere marktpartijen.

De inzet van de dienstenonderhandelingen is aanzienlijk. De dienstenhandel (excl. intra-EU) beloopt tegen de €2.500 miljard per jaar. Nederland neemt hierbij wereldwijd een zevende plaats in (zowel invoer als uitvoer tegen de €60 mld.). Nu zullen de lopende onderhandelingen niet meteen leiden tot algehele liberalisering. Per slot van rekening werd vijftig jaar geleden begonnen met tariefafbraak voor industriegoederen en is daarbij het nulpunt nog steeds niet bereikt. Daarenboven gaat het in de dienstenonderhandelingen om een spel van loven en bieden. Wel is het zo, dat wie iets wil binnenhalen ook iets zal moeten bieden. Enige verplichting daartoe bestaat echter niet. Voor ontwikkelingslanden en vooral de minst ontwikkelde daaronder is bovendien voorzien in extra mogelijkheden tot geleidelijkheid en in het stellen van voorwaarden ter versterking van de eigen dienstencapaciteit.

Nederland hecht in het bijzonder belang aan de sectoren transport, distributie, telecom, post en financiële diensten. In EU-verband onderschrijven wij het belang van professionele en zakelijke dienstverlening, bouw- en ingenieursdiensten, milieu- en energiediensten, toerisme en tijdelijke aanwezigheid van personen.

Systeemversterking en -uitbreiding

Duurzaamheid

De WTO werkt samen met IMF en WB ter verzekering van coherentie van wereldwijd economisch beleid. Coherentie is evenzeer gewenst met betrekking tot de andere twee pijlers van duurzame ontwikkeling. De verklaring van Doha geeft echter niet expliciet aan dat samenwerking ook sociale aspecten geldt. De weerstand van ontwikkelingslanden tegen vermenging van handel en sociale thema's, ingegeven door vrees voor protectionistische bijbedoelingen, was hiervoor te groot. Thans poogt vooral de EU ruimte te scheppen voor een inbreng van de WTO in werk van de ILO inzake sociale aspecten van globalisering. De EU wist daarentegen wel te bereiken dat de onderhandelingsagenda een aparte paragraaf over milieu bevat.

Milieu

Wat milieu en handel betreft gaat het vooralsnog om drie punten: verduidelijking van de verhouding tussen multilaterale milieuverdragen en WTO-regels; samenwerking en uitwisseling van informatie tussen secretariaten van milieuverdragen en de WTO; en vrijmaking van de handel in milieugoederen en -diensten. De onderhandelingen zijn niet hard van stapel gelopen.

Bij vrijmaking van de handel in milieugoederen en -diensten speelt mee, dat exportbelangen vrijwel zonder uitzondering liggen aan de kant van rijke landen en ontwikkelingslanden voornamelijk importeur zijn. Er bestaat een perceptie dat dit thema derhalve vooral dient ter bevordering van exportbelangen van ontwikkelde landen. Het inzicht dat vrijere handel in milieugoederen en -diensten tot een "win-win" situatie zou kunnen leiden – meer export, goedkopere import, leidend tot een schoner milieu – is nog onvoldoende doorgebroken. Uiteindelijk zal marktopening door exporterende landen in sectoren waarbij landen die milieugoederen en -diensten importeren belang hebben waarschijnlijk nodig zijn om laatstgenoemden te bewegen tot liberalisering. Dit lijkt mij niet onredelijk, omdat ook exporterende landen belang hebben bij een schoner milieu elders.

De samenwerking tussen secretariaten is verstrikt geraakt in de meer principiële discussie over waarnemerschap in de WTO. Zo is het waarnemerschap van milieusecretariaten door vooral Arabische landen gekoppeld aan dat van bijvoorbeeld OPEC, zijn ontwikkelingslanden terughoudend over aanwezigheid van de OESO en hebben de VS bedenkingen tegen aanwezigheid van secretariaten van verdragen waarbij zij geen partij zijn (zoals de Conventie inzake Biodiversiteit). Hier zou op korte termijn toch echt een verstandige oplossing te vinden moeten zijn. Ik vrees echter dat dit soort "politieke" vraagstukken pas tijdens de volgende ministeriële conferentie kan worden opgelost.

Waar het de verhouding betreft tussen specifieke handelsverplichtingen in milieuverdragen en WTO-bepalingen bevindt het overleg zich in een stadium van inventarisatie. Deze discussie is om twee redenen voornamelijk technisch van aard. Ten eerste zijn in het verleden geen conflicten ontstaan over de verhouding van WTO-bepalingen tot die van milieuverdragen. Ten tweede is in de verklaring van Doha bepaald dat het alleen gaat om verplichtingen tussen partijen bij milieuverdragen onderling en dus niet om bijvoorbeeld de WTO-positie van de VS in relatie tot niet door hen aangehangen afspraken als die van het Kyoto-protocol of de biodiversiteitsconventie. Overigens zijn alle landen in WSSD-verband wel opgeroepen relevante overeenkomsten goed te keuren.

Geschillenbeslechting

Het WTO-mechanisme ter beslechting van geschillen is uniek omdat het voorziet in bindende uitspraken en sancties op niet-naleving daarvan. Het systeem werkt goed. Toch bestaat behoefte aan consolidatie en verdere ontwikkeling. In de Doha-verklaring is vastgesteld dat dit in mei 2003 zijn beslag dient te krijgen. Daartoe zijn tal van, vaak technische, voorstellen gedaan. Sommige voorstellen reiken echter verder. Zo zou de EU graag verdere professionalisering bereiken door instelling van een vaste groep full-time panelleden. Het is de vraag of over dit voorstel spoedig overeenstemming zal kunnen worden bereikt, ook gelet op financiële implicaties.

Nederland hecht eraan dat compensatie een aantrekkelijker alternatief wordt voor retaliatie. Voorop staat uiteraard dat WTO-uitspraken dienen te worden nageleefd. Indien dit onverhoopt uitblijft, bijvoorbeeld omdat voor aanpassing van wetgeving in het veroordeelde land geen meerderheid is te vinden, dan dient het aanbieden van gelijkwaardige compensatie tot regel te worden. Retaliatie betekent immers beantwoording van de ene handelsbelemmering met een andere, waardoor producenten en handelaren tweemaal worden getroffen. In WTO-regels en -procedures dient daarom meer ruimte te worden geschapen voor compensatie zodat zo min mogelijk wordt teruggevallen op retaliatiemaatregelen.

WTO-regels: subsidies en dumping

De overeenkomst inzake subsidies is een belangrijke verworvenheid van de Uruguay-ronde. Hierdoor is het de afgelopen jaren mogelijk geweest op te treden, vooral tegen subsidies die de export rechtstreeks beïnvloeden. Hierbij valt te denken aan de Amerikaanse 'foreign sales corporation'-constructie. Bepalingen over subsidies die de handel minder zichtbaar beïnvloeden blijken echter moeilijk te hanteren. Hier kan worden gedacht aan regelingen die weliswaar algemeen ogen, doch in praktijk slechts een enkele onderneming begunstigen, en aan niet-marktconform optreden van bijvoorbeeld staatsbanken. Verbetering van WTO-discipline op dit terrein is ook nodig om voor

(lidstaten van) de EU een 'level playing field' te bereiken, nu de EU intern strikte regels toepast en de Europese Raad lidstaten heeft opgedragen een zichtbaar neerwaartse trend in te zetten wat subsidies betreft. Nederland steunt dit met klem mede gezien de uitkomsten van de top van Johannesburg. Gaande de jaren negentig is binnen de EU in het bijzonder sectorgerichte steun teruggedrongen. Enige nadruk hierop valt ook in WTO-verband te overwegen, waarbij bijvoorbeeld de staalsector kan worden betrokken.

Subsidies kunnen in verband staan met duurzaamheid. Zij kunnen bijvoorbeeld bijdragen tot uitputting van visstanden, waarbij de FAO overigens het voortouw heeft, en ondoelmatig gebruik van energie. WTO-disciplines kunnen helpen hieraan paal en perk te stellen. Hierbij zij wel bedacht, dat een belangrijk deel van de discussie intern-EU dient te worden gevoerd (Spaanse visserij en Duitse kolen), voordat voor het WTO-front krachtig zal kunnen worden opgetreden. Subsidies kunnen uiteraard ook milieubelangen bevorderen. De WTO dient hiervoor ruimte te blijven bieden (in praktijk zijn milieusubsidies in de WTO niet aangevallen).

Bij regels over prijsdumping hebben exporterende en importerende landen op het eerste gezicht tegengestelde belangen: de exporteur wil niet worden gehinderd door heffingen en het importerende land wil die juist instellen om oneerlijke concurrentie op zijn markt tegen te gaan. Voor de positie van de EU is dit onderscheid echter minder relevant: als slachtoffer van anti-dumpingmaatregelen neemt de EU wereldwijd de tweede plaats in; als insteller daarvan staat zij op nummer drie (de VS en India nemen meer maatregelen; China is vaker slachtoffer). Ook daarom staat Nederland een evenwichtige benadering voor, waarbij optreden tegen strategische dumping (het uit de markt drukken van de concurrent) mogelijk blijft, doch op basis van minder kostbare procedures en een heldere belangenafweging. Hierbij zullen ontwikkelingslanden baat hebben bij bijvoorbeeld het buiten beschouwing laten van kleine handelsstromen wanneer anti-dumpingmaatregelen worden overwogen.

Overigens geldt zowel bij optreden tegen subsidies als bij optreden tegen dumping, dat de VS de huidige mogelijkheden die hun wetgeving biedt taai zullen verdedigen.

Hieronder wordt ingegaan op de vier zogenoemde Singapore-onderwerpen, waarover de ministeriële WTO-conferentie te Singapore in 1996 besloot dat zij onderdeel van het werkprogramma van de organisatie vormen. Het gaat om investeringen, mededinging, overheidsaanschaffingen en handelsprocedures. Te Doha zijn deze onderwerpen niet direct tot het terrein van onderhandelingen gemaakt. Daar is bepaald dat over deze onderwerpen in de ronde zal worden onderhandeld, doch op basis van tijdens de volgende ministeriële (Cancun volgend jaar) te bepalen modaliteiten. In de tussentijd vinden voorbereidende werkzaamheden plaats. In het algemeen geldt dat ik een daadwerkelijk begin van onderhandelingen over deze onderwerpen van groot belang acht, niet alleen omdat Nederland daarbij voordeel zou kunnen hebben, maar vooral omdat dit nodig is om

het WTO-systeem bij de tijd te houden. Per slot van rekening vormden investeringen in de aanloop tot de Uruguay-ronde zestien jaar geleden al een thema, terwijl UNCTAD-richtsnoeren inzake mededinging al twintig jaar bestaan.

Investerings

Investerings spelen een belangrijke rol in een open wereldeconomie. Zowel EU als VS hebben zo'n €1.200 mld. aan investeringen in het buitenland uitstaan. Nederland heeft buiten de EU €206 mld. uitstaan. Investeringen in ons land afkomstig van landen buiten de EU belopen €127 miljard. Ter illustratie van het verband tussen handel en investeringen diene dat een aanzienlijk deel van de transatlantische handel intra-concern is (schattingen lopen op tot meer dan 50%) en dat dochters van Nederlandse bedrijven in de VS meer omzet genereren dan de waarde van de Nederlandse export daarheen. Een vestiging elders is veelal een alternatief voor en aanvulling op handel. Aan het verband tussen handel en investeringen dient WTO niet voorbij te gaan.

Investerings zijn niet gelijkmatig over de wereld verdeeld. Meer dan de helft van de EU-investerings is in de VS gedaan. Dit is bijvoorbeeld zestienmaal zoveel als in heel Afrika. Naast binnenlands beleid dat een gezond investeringsklimaat schept, kunnen internationale afspraken bijdragen tot internationale investeringen. Zo is intussen een netwerk van meer dan 2000 bilaterale investeringsovereenkomsten tot stand gekomen, waarin vooral de behandeling van eenmaal gedane investeringen wordt vastgelegd. Nederland heeft ruim 80 dergelijke overeenkomsten gesloten. Afspraken over toelating van nieuwe investering zijn minder gangbaar. Alleen in de VS-praktijk zijn deze gebruikelijk, hoewel de EU dit element de laatste tijd eveneens meeneemt in bilaterale vrijhandelsovereenkomsten. Multilaterale afspraken zijn uiteraard doelmatiger dan een lappendeken van bilaterale regelingen. Tegelijk blijkt echter steeds dat multilaterale investeringsafspraken moeilijk te maken zijn.

Bij de Nederlandse inzet speelt een aantal overwegingen mee. Internationale investeringen hebben een belangrijke rol te spelen bij de bevordering van duurzame ontwikkeling. Verspreiding van marktkennis, overdracht van technologie, versterking van management, invoering van moderne productiemethoden en schepping van werkgelegenheid kunnen erdoor worden bevorderd. De WTO dient niet langer voorbij te gaan aan de rol van investeringen in de wereldeconomie en het verband daarvan met internationale handel. Het is echter de vraag in hoeverre voor het einde van de lopende ronde in 2004 gedetailleerde afspraken door alle, tegen die tijd meer dan 150, WTO-landen zullen kunnen worden onderschreven.

Voor de korte termijn is mijn voorkeur duidelijk: de ministeriële conferentie te Cancun zal moeten bevestigen dat investeringen vanaf dat moment daadwerkelijk deel uitmaken van de ronde. Wat de mogelijke uitkomst betreft zie ik drie mogelijkheden, waarin

rekening wordt gehouden met de uiteenlopende omstandigheden waarin landen zich bevinden. Harde afspraken kunnen worden gemaakt, doch met de mogelijkheid dat landen zich daaraan voorlopig niet binden. Ten tweede kunnen niet verbindende beginselen algemeen worden aanvaard, waarbij het landen vrij zou staan uitzonderingen daarop aan te geven. Landen zouden dan wel een onderbouwing moeten geven van die uitzonderingen. De discussie over investeringen is in de jaren zestig binnen de OESO zo begonnen. Ten derde zou, grofweg, het dienstenmodel kunnen worden gevolgd, waarin het landen vrij staat om aan te geven welke sectoren open staan voor internationale betrokkenheid. In elk van deze scenario's wordt een mogelijk sneeuwbaaleffect beoogd, dat op termijn tot markttoegang leidt, doch of dit zal ontstaan wordt overgelaten aan nationale besluitvorming binnen WTO-landen.

Nederland kan met elk van deze scenario's leven. Het is belangrijker dat we de eerste stappen zetten, dan dat we de marsroute nu al uitstippelen.

Ik maak mij er sterk voor, dat investeerders de ruimte en zekerheid die de WTO-afspraken zullen bieden op verantwoordelijke wijze benutten. Dit is in de eerste plaats hun eigen verantwoordelijkheid. Niettemin zie ik hier een extra reden voor de Nederlandse overheid om dit maatschappelijk verantwoord ondernemen verder te bevorderen. Ik zal de Kamer geïnformeerd houden over mijn beleid ter stimulering daarvan.

Mededinging

Er zijn twee belangrijke redenen om mededinging in de WTO aan de orde te stellen. Ten eerste heeft het weinig zin grensbelemmeringen aan te pakken indien de achterliggende markt door mededingingsbepalende regelingen zodanig is georganiseerd, dat voor nieuwkomers toch geen plaats is. Ten tweede kan het niet zo zijn dat de baten van vrijmaking van de internationale handel worden afgeroomd door middel van onderlinge afspraken tussen internationaal opererende ondernemingen. Daarom horen afspraken over internationale mededinging in de WTO thuis. Volgend jaar dient mededinging definitief op de agenda van de WTO te worden geplaatst. Het gaat hier om een typische kerntaak van overheden in een open economie: spelregels bepalen waar vrije concurrentie regel is.

Mij staat voor ogen dat mededinging wereldwijd onder toezicht moet worden gesteld, vooral door middel van adequate nationale wetgeving die als basis zal dienen voor internationale samenwerking. Als eerste stap zou moeten worden overeengekomen dat landen mededingingswetgeving zullen invoeren, die transparant, non-discriminatoire en procedureel zorgvuldig is. De ervaring, onder meer met de implementatie van TRIPS-verplichtingen door invoering van intellectuele eigendomswetgeving, leert dat hierbij de nodige assistentie moet worden verleend aan ontwikkelingslanden. Op basis van nationale

mededingingswetgeving dient vervolgens internationale samenwerking gestalte te krijgen. Materieel behoeft in eerste instantie niet te worden gestreefd naar harmonisatie van regels en procedures. Van belang is vooral dát landen een visie op mededinging ontwikkelen en daar over grenzen heen vorm aan geven. Overigens lijkt een begin van materiële harmonisatie wel voor de hand te liggen: echte hard-core kartels kan toch niemand in bescherming willen nemen?

Overheidsaanbestedingen en handelsprocedures

Overheidsaanbestedingen vertegenwoordigen wereldwijd een miljardenmarkt. Administratieve lasten bij grensoverschrijdende handel belopen evenzeer tientallen miljarden. Het zijn daarom onderwerpen van belang.

Wat overheidsaanbestedingen betreft zijn in EU- en kleiner verband binnen de WTO reeds afspraken gemaakt, vooral gericht op daadwerkelijke liberalisering. Het streven in de lopende WTO-ronde is daarentegen gericht op transparantie van overheidsaanschaffingen. Doel is in eerste instantie niet zozeer om vast te stellen dat buitenlandse leveranciers gelijkelijk mee mogen concurreren met binnenlandse, maar om helder te krijgen welke marge ten gunste van binnenlandse leveranciers geldt. De daardoor geboden rechtszekerheid kan occulte procedures, die toch ook niet in het belang van het aanbestedende land zijn, en vergeefse inschrijvingskosten helpen vermijden.

Bij handelsprocedures gaat het om de papierwinkel die gemoeid is bij de vervulling van op zich legitieme handelsvoorschriften. Het punt is hierbij niet dat douanerechten verschuldigd zijn over een bepaalde transactie, maar dat bijvoorbeeld vergunningen, certificaten, cautiestortingen, betalingsbewijzen en andere administratieve vereisten bij grensoverschrijding een zelfstandige belemmering voor de handel vormen. Elektronische verwerking en uitwisseling van gegevens en douanesamenwerking kunnen hier verlichting bieden.

Slot

De WTO kan, met de voltooiing van de te Doha overeengekomen agenda, een belangrijke bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling, bestrijding van armoede en herstel van vertrouwen in de wereldeconomie. Het onderhandelingsbeeld in de WTO-ronde is thans wat diffuus, zowel waar het standpuntbepaling van landen betreft, als waar het gaat om de ontwikkeling van de onderhandelings thema's. Het komende jaar zal meer duidelijkheid ontstaan. Ik heb hierboven de lijnen geschetst die Nederland daarbij zal volgen.